

El món literari de Roda d'Isàvena, una petita seu dels Pirineus

Rebecca Swanson

Roda d'Isàvena va ser un centre de creació literària de destacada importància durant la seva curta existència com a seu episcopal de la diòcesi de la Ribagorça (s. x-xii). Al seu *scriptorium* es van copiar i conrear els gèneres de l'èpica, la poesia, les cròniques i les vides de sants, entre d'altres. Algunes d'aquestes obres han estat avui rescataades de l'oblit amb l'ànim de realitzar una posada en valor de l'activa vida cultural d'aquesta petita però important seu dels Pirineus.

Malgrat la transcendència d'aquestes manifestacions culturals, Roda no ha gaudit d'una rellevància en el camp literari perquè els textos, o bé es conserven de manera fragmentària, o bé no han merescut l'atenció pertinent per part de filòlegs i historiadors. Fins al present, els estudis que giren entorn la creació literària rotense s'han realitzat de manera aïllada i parcial, per mitjà de publicacions que analitzen cert poema o crònica, però encara avui no existeix un estudi ni una recerca global sobre el context i els motius d'aquesta brillant però breu producció literària. El meu objectiu no és realitzar una anàlisi filològica dels testimonis conservats, sinó donar a conèixer alguns dels textos que s'han conservat, la seva història, els possibles motius de la seva creació, i el context en què foren realitzats, per tal de posar a disposició de filòlegs i historiadors materials per a possibles futurs estudis.

La reconstrucció i l'actual recerca que s'està portant a terme de l'antiga biblioteca de Roda d'Isàvena ha posat de relleu nombrosos testimonis que palesen una rica elaboració literària en aquesta seu.¹ A mesura que s'anava configurant el catàleg manuscrit per al segle XII les diferents i variades manifestacions literàries creixien. Entre d'altres, han sortit a la llum creacions de poesia religiosa, com per exemple el corpus dedicat a sant Ramon de Roda contingut al Breviari RC_0029 conservat al fons de manuscrits de Roda d'Isàvena de l'Arxiu Capítular de Lleida, formada per la *Vita*, l'*Oficium* i la *Traslatio* de les seves despulles a un sarcòfag en pedra l'any 1171. També s'han pogut constatar testimonis sobre el perdut poema laudatori a Bernat, abat de Ripoll,² i fonts

¹ La reconstrucció i l'estudi de la biblioteca de Roda d'Isàvena forma part de la recerca que s'està duent a terme en el marc de l'elaboració de la tesi doctoral «Tradicions i transmissions iconogràfiques dels manuscrits de la Ribagorça entre els segles X-XII», dirigida per la Dra. Milagros Guardia i co-dirigida per el Dr. Carles Mancho de l'Institut de Recerca en Cultures Medievals (IRCVM) de la Universitat de Barcelona. La present tesi s'està portant a terme gràcies a una beca de Formació del Professorat (FPU2010-1883) del MECD, i en el marc del grup de recerca consolidat per la Generalitat de Catalunya de la Universitat de Barcelona Ars Picta (2014SGR986).

² Al mes de juny de 1102 va morir Bernat, abat del monestir de Ripoll, i es va fer una carta per tal de

Sant Ramon

La *Vita* i l'*Oficium* de sant Ramon es conserven en el manuscrit RC_0029 del fons de manuscrits de Roda d'Isàvena de l'Arxiu Capitular de Lleida, on va arribar l'any 1864 procedent de l'arxiu de l'antiga catedral rotense. És un manuscrit factici i miscel·lani que conté un compendi d'obres i documents de diverses mans i èpoques, entre elles les obres que ens ocupen, localitzada als folis 162v-201. L'obra en qüestió ha sigut editada diverses vegades: Bollandistes (1701: 108-117); Villanueva (1851); Boix i Pociello (2005: 771-772). Els textos indicats serien l'evidència més antiga conservada d'ambdues obres, les quals van ser copiades l'any 1191, en època del bisbe de Lleida i Roda Gombald de Camporrells (1192-1205). La *Vita* s'inicia amb un pròleg on s'indica que aquesta va ser comissionada per Gaufred de Roda i Barbastre («Reventissimo et dilectissimo domino suo Gaufredo dei nutu rotensi seu barbastrensi episocopo...») RC_0029, f. 162) quan aquest ja és bisbe, és a dir, entre els anys 1136-1143. També indica que la vida de sant Ramon va ser elaborada per Helias «Helias inter servos Christi utinam ultimus vel minimus inmarcessibilem evengele coronam», el qual no indica la seva procedència ni jerarquia eclesiàstica, ni l'any que va escriure l'obra. Sobre el personatge d'Helias, vegeu la nota 16.

documentals que testimonien la creació d'un ofici dedicat a sant Valeri, màrtir de Saragossa, actualment també perdut.³

comunicar la notícia i demanar oracions per la seva ànima. Les esglésies visitades contesten amb versos laudatoris. Entre els monestirs i seus mencionades hi apareixen, entre d'altres, Santa Maria d'Alaó, San Victorian, la catedral de Jaca, San Juan de la Peña, Roda d'Isàvena, Irache, Leire i Pamplona. Els versos de Roda s'han perdut, en canvi els de Jaca i San Juan de la Peña es conserven. Per a més informació consulteu Dufour (2007) i Ubieto Arteta (1981: 73).

- 3 Les despulles de sant Valeri, màrtir de Saragossa, van ser descobertes pel bisbe Arnulf de Ribagorça (1028-1062), vora el castell d'Estada (Villanueva 1851: 189-190), a qui va dedicar la consagració de la nova catedral de Roda, juntament amb l'antiga devoció

Aquestes creacions són una petita mostra de la devoció literària i la formació dels canonges de la catedral rotense, que posaven al servei de la religió i la memòria els seus coneixements per tal de perpetuar el record d'una seu que, en el marc de la conquesta de territoris vers el sud, va ser traslladada primer a Barbastre, al 1100, i posteriorment a Lleida, l'any 1149. El fet de ser una diòcesi petita i de frontera, immersa en les lluites sarraïnes, també serà un condicionant per a la seva producció literària, fet que portarà els canonges de Roda a realitzar i copiar cançons de gesta i poemes èpics vinculats amb la temàtica de la confrontació religiosa, la repoblació de territoris i la primera croada. La copiosa producció cultural d'aquesta seu és, en conseqüència, variada i extensa, impossible d'abastar en un sol article, motiu pel qual ens centrarem en alguns dels darrers gèneres mencionats.

L'activitat historiogràfica a Roda d'Isàvena

A l'antiga seu episcopal es portarà a terme una intensa activitat historiogràfica, ja des dels primers anys de la seva formació, tal i com revelen les diferents genealogies i annals conservats. En el present article en farem una referència molt breu i sumària, per tal d'introduir i entendre l'abast de les obres literàries que se'n deriven i el context de la seva creació, perquè les diverses cròniques aquí mencionades van ser estudiades de manera detallada per D'Abadal (1955), que les va situar i analitzar en el seu context per tal d'explicar l'origen i la història dels comtats de Pallars i Ribagorça, i la història eclesiàstica de l'esmentada regió.

Del segle x (980-990) data la primera de les *Genealogies de Roda*, la més antiga manifestació històrica en referència als comtats de Pallars i

de sant Vicenç, l'any 1030 (Villanueva 1851: doc. 51). En conseqüència es va crear *ex novo* el seu *officium* a l'escriptori de Roda. S'ha conservat un text d'autoria anònima que descriu alguns còdexs de la catedral en el qual s'especifica: «Un codice antiguo de pergamino, tiene cinco hojas en folio: es un officio ms. de S. Valero, con nueve lecciones propias para su día, i seis para la infraoctava: se refiere en el su destierro, el templo que edificó a S. Vicente, la invención de su cuerpo por el obispo Arnulfo, su traslación a Roda, etc.» (Biblioteca de Catalunya, Ms. 2564, f. 1).

Ribagorça, continguda al manuscrit 78 de la Real Academia de la Historia (f. 191-192v).⁴ Va ser realitzada segurament a Nájera, on es detalla la llista de les famílies reials de Navarra i d'algunes de les primeres cases comtals pirinenques. Posteriorment s'hi va afegir el llistat dels reis francs (f. 194 r i v) amb el detall dels anys del seu regnat, que D'Abadal situa abans de l'any 986 (1955: 15), data de la mort del rei Lotari, i afirma que fou realitzada a la Ribagorça, perquè el regne de Navarra no reconeixia la sobirania franca ni comptava amb els anys dels reis carolingis (Lacarra 1945: III, 16-17).

Una segona referència als reis francs la trobem al ms. factici Ms. RC_0029 (antic Roda 11), en el qual s'insereix el llistat conegut com a *Annals I de Roda o Chronicon Rotense Primum* (f. 202v-203v), que es podria dividir en diverses parts: una primera part coneguda com a *Segona llista dels reis francs*, que s'inicia amb Pipí el Breu (752-768) i que s'elabora després de l'any 1108, ja que arriba fins al regnat de Felip de França (1060-1108). Una segona part coneguda com a *Breu Història Ribagorçana dels Reis d'Aragó*, que detalla els regnats de Ramir I, Sanç Ramir, Pere I, i Alfons el Batallador (1035-1134). La tercera part d'aquesta crònica és coneguda com a *Breus Annals Ribagorçans*, que narraria les actuacions de Ramon Berenguer IV, Alfons II i Pere II (1162-1213), i que proporciona dades sobre el comtat de Pallars i la notícia sobre la croada albigesa (1209), i finalment una anotació que fa referència al regnat de Jaume I, que asse-

4 Ms. Factici, dividit en 2 grans blocs: el primer (f. 1r-155r) amb l'obra de Pauli Horosi, i el segon (f. 156r-232r) amb fragments de diverses cròniques. Hi ha diverses llacunes on el text està incomplet i parcialment mutilat. Diverses parts han estat tractades amb reactiu. La bibliografia que fa referència a aquest manuscrit és molt extensa, motiu pel qual solament farem referència a aquells autors que han tractat les cròniques esmentades. Una bibliografia completa es troba ressenyada per Ruiz García (1997). Les publicacions modernes sobre la primera genealogia de Roda: Serrano y Sanz (1912: 47-51 i 158-174), Valls-Taberner (1920), Barrau-Dihigo (1921), García Villada (1928), Lacarra (1945: 253-254), D'Abadal (1955: III, 14-16), Ubieta Arreta (1981: 22) i Boix i Pociello (2005: II, 290).

El manuscrit RAH 78

El manuscrit RAH 78 va arribar al fons de la Real Academia de la Historia adquirit per l'Estat l'any 1928. Prèviament sabem que el còdex es trobava a Roda d'Isàvena, l'any 1699, i que posteriorment va anar a parar a mans d'Abad y Lasierra, que el va poder consultar i reproduir fidelment. La reproducció actualment es conserva a la RAH sota el títol «Coleccion de diferentes cronicas antiguos que se hallan en un códice gotico MS en vitela à fines del siglo IX. el qual parece haber sido de la Santa Iglesia de Roda: copiados fielmente de su original y demostrados sus caracteres para el uso de la Real Academia de la Historia. De orden de su director el Ilustrísimo Señor Don Pedro Rodriguez Campomanes, por Francisco Xavier de Santiago Palomares: año de MDCCLXXX (1780)». Així mateix a la contraportada s'indiquen les diferents vicissituds per les quals passà el llibre fins a la seva definitiva adquisició per part de l'Estat espanyol: «La coleccion de cronicas que contiene este volumen se copió fielmente de un códice gótico manuscrito en vitela que parece haber sido de la Bibliotheca de la antigua Catedral de Ribagorza, y hoy se halla entre los manuscritos de Don Manuel de Abad y Lasierra, Prior de Meyá, el qual lo adquirió con las crónicas originales de Pedro López de Ayala, y otras piezas de ésta naturaleza entre los desechos de una librería al parecer del Arcediano Don Diego Joseph Dormer, cronista del Reyno de Aragón, y por las cartas originales del mismo Arcediano Dormer, que casualmente encontró entre las hojas del referido códice, y conserva con él, consta ser este mismo el que en 10 de Junio de 1699 se hallaba en el Archivo de la Catedral de Roda, de donde le remitieron trasladadas algunas clausulas, cuya copia se conserva todavía con las mismas cartas, y sin duda no pudiendo el Arcediano Dormer satisfacer el deseo que manifiesta en ellas de verlo, así para sacar las noticias que necesitaba, como para formar el concepto del caracter de su letra, y su antigüedad, pudo conseguir de aquella Santa Iglesia que se lo prestara; y por su muerte, ó descuido de los que debieron recogerle, quedó en el abandono que ha sido comün à tantos preciosos documentos de la antigüedad por éstas facilidades; y la Santa Iglesia de Roda privada hasta ahora de ésta preciosa alhaja de su Archivo» (cota 9/5619).

nyala la seva mort i que sembla ser una anotació posterior al 1276.⁵

5 Els *Annals I* de Roda van ser editats per Villanueva (1851: ap. LIX) i De La Canal (1836: ap. XXXIX). La se-

Els *Annals I de Roda* són continuats per l'*Alterum chronicon Rotense* (f. 204-210), una taula amb les datacions pasquals relacionada amb el monestir de Ripoll, la qual s'inicia amb la data del naixement de Crist. S'hi enumeraven els principals esdeveniments de bisbes i reis dels comtats catalans, realitzant una menció especial a les grans seus del moment: Ripoll, Vic i la Seu d'Urgell. L'última data on hi consta un fet històric és la de l'any 1205, en què s'especifica la mort del bisbe de Roda Gombald de Campurrells. La resta és un llistat de les dates pasquals que es perllonguen fins a l'any 1358.⁶

Posteriorment, l'activitat cronista rotense es manifestarà en l'elaboració del *Cronicon II d'Alaó o Memoria Comitum et Episcoporum Ripacurcensium et Pallarensium* conservat al ms. 26 de la Biblioteca Pública de Tarragona (f. 193-194).⁷ Aquesta crònica és una ampliació del *Cronicon de Domènec* de producció alaonesa. El *Cronicon II de Roda* afegeix dades històriques i l'episcopologi de Roda fins a l'època del bisbe Pons (1097-1104). La data de la redacció és clara, ja que inclou la notícia de la conquesta de Barbastre del 1100, i fa èmfasi en el futur trasllat de la seu a Lleida. És en aquest període quan es crea la llegenda dels antics bisbes de Roda que havien fugit de Lleida, promocionada des del papat.⁸ Segons Ubieto Arteta «estamos ante un memorial presentado en Roma para pedir el traslado de la sede de Roda-Barbastro a Lérida» (1980: 23).

gonal·lista dels reis francs va ser publicada per D'Abadal (1955: III, 17).

- 6 Publicat per Villanueva (1851). Recentment ha estat estudiat per Cingolani, que inclou la transcripció (2012: 109-125).
- 7 Publicat per Valls-Taberner (1927: 458-459) i (1961: IV, 218). També publicada per D'Abadal (1955: 20) amb el títol de *Cronicó II d'Alaó* i també Ubieto Arteta (1981: 23).
- 8 Al s. XII sorgeix la llegenda d'uns bisbes de Lleida fugits a les muntanyes de Roda a causa de la invasió musulmana. Una carta del papa Pasqual II al bisbe Ramon de Roda i Barbastre de l'any 1110 especifica: «...Unde factum est ut episcopalis cathedra que Ylerde fuerat, in montana transiret, in oppidum videlicet quod Rota dicitur...». Grau Quiroga (2010: 403). També publicada per De La Canal (1836: 329-330) i Villanueva (1851: 388-390). Aquesta llegenda ha estat rebutjada àmpliament per la historiografia, entre d'altres per Ubieto Arteta (1957: 325-337) i D'Abadal (1955: 165-167).

El Cronicon de Domènec

El *Cronicon de Domènec*, ara perdut, va ser inserit al *cartoral parvo* o petit de la catedral de Roda a finals del s. XI, tot i que va ser escrit per un monjo d'Alaó sota les instruccions de l'abat Bernat i el bisbe Ramon Dalmau. Va ser escrit per tal de justificar l'antiguitat de la diòcesi de Roda, així com les seves possessions i territoris. La intensa activitat arxivística portada a terme per Ramon Dalmau sorgeix de la necessitat de justificar l'antiguitat de la diòcesi de Roda en previsió dels futurs trasllats d'aquesta, primer a Barbastre (1100) i posteriorment a Lleida (1149). Ens han perviscut restes documentals d'aquesta activitat, mencionada a la restauració de l'església de Santa Maria de Tolba (1080), considerada llavors com l'antiga seu d'Ictosa, on s'especifica la labor de recerca portada a terme pel bisbe: «Ego, Raymundus Dalmatius, gratia Dei rotensis episcopus, cum consilio domini mei Santii regis et cum consilio clericorum meorum et bonorum virorum de episcopato nostro, inquisivi a veteribus ubi esset capud episcopatus nostri, et in libris veteribus invenimus Ictosam» (Grau Quiroga 2010: 239-330, doc. 49). Vegeu també De La Canal (1836: 227-229). Roda va voler fonamentar la seva antiguitat en la suposada seu visigòtica d'Ictosa, de la qual D'Abadal conclou que és una llegenda sense fonaments històrics (1955).

Finalment, l'última crònica conservada de producció rotense és la coneguda com a *Crònica d'Alaó Renovada*, inclosa al *Cartoral d'Alaó*, conservat a la Real Academia de la Historia, i de finals del segle XIII (f. 103-104).⁹ Basat en el *Chronicon II d'Alaó*, consta d'un text sobre la successió dels comtes del Pallars i Ribagorça, així com dels bisbes de Roda fins arribar a Guillem de Montcada (1257-1286). És la crònica més important produïda

- 9 Publicat per De La Canal (1836: 323-329) i Serrano i Sanz (1912: 56-62), sota la denominació de «Fragmentum historicum ex Cartulario Alaonis». D'Abadal (1955: 24-26), que el denomina com a *Crònica d'Alaó Renovada*, pressuposant que s'escriu a Alaó.

a Roda perquè serà la base per a l'elaboració de tota la historiografia moderna posterior.

Les cròniques esmentades testimonien la preocupació de Roda d'Isàvena pels esdeveniments històrics que afectaven directament la seu i els territoris que regentava. Cal tenir present que Roda va ser creada *ex novo* l'any 957 i vinculada amb la seu metropolitana de Narbona per motius polítics i eclesiàstics arran de la iniciativa dels comtes de Ribagorça. No existeix una tradició o uns límits romans que defineixin un espai anterior, ni antecedents visigòtics d'una diòcesi. Per tant, Roda es veurà amb la necessitat de legitimar el seu passat.¹⁰ Amb aquest objectiu els bisbes portaran a terme una important labor arxivística, per tal d'assegurar-se els drets administratius i territorials enfront dels bisbats veïns (principalment la Seu d'Urgell i Osa), amb els quals mantindrà permanents controvèrsies. Dins d'aquest context de moviment de fronteres i consolidacions territorials també floriran els poemes laudatoris i relats èpics creats a l'escriptori de Roda i basats en gran part en les cròniques que hem detallat sumàriament, les quals D'Abadal va poder analitzar en el seu context històric. Aquí farem referència sobretot a la història i creació dels còdexs que han conservat aquestes composicions literàries i a la seva presència física a la biblioteca per tal d'entendre quins van ser els processos d'elaboració, i destacarem algunes de les creacions més rellevants.

El poema laudatori dedicat al comte Ramon Berenguer IV

El còdex miscel·lani ms. RC_0022 (antic Roda 8) està format per diverses obres, essent la principal el llibre de sentències de sant Isidor de Sevilla *Summum Bonum* (f. 12-162v).¹¹ En aquesta obra s'hi

¹⁰ Diversos estudis s'han ocupat de determinar les causes i els orígens d'aquesta nova fundació, entre ells, De La Canal (1836) i Villanueva (1851). Aquestes propostes van ser recollides posteriorment per D'Abadal (1955), que va publicar la que actualment es considera la investigació més acurada sobre les circumstàncies de la creació de la diòcesi ribagorçana, així com de la seva història. Posteriorment també se n'han ocupat Galtier Martí (1981) i Grau Quiroga (2010).

¹¹ El manuscrit, del qual manquen els folis inicials, s'inicia a la meitat del capítol quart de l'obra *De Conflictu Vitiorum et Virtutum* (f. 1-12) del bisbe Hispalense.

insereixen els *Sol·liloquis* de sant Agustí (f. 162v-180v), el text «De Vitiis et Virtutibus» del primer llibre d'Halitgarius de Cambrai (IX) *Poenitentiale* (f. 201-217), diverses antífones i proses per a la celebració de la missa, i un poema dedicat a Ramon Berenguer IV (f. 223v), el qual ha estat extensament analitzat per diversos estudiosos i filòlegs.

És un còdex de petites dimensions format per 227 folis i creat per varies mans que haurien afegit els diferents textos al llarg del segle XII. El poema laudatori del foli 223v està realitzat per una mà de tipus carolina de la segona meitat del segle XII de mòdul petit i de formes rodones. Es caracteritza per les astes força verticals de les grafies *-b, -d, -h* i *-l*, rematades amb reforç superior i l'obertura inferior força pronunciada de la lletra *-g*, també rematada en el seu darrer traç amb un element de reforç. Per les variants paleogràfiques i la comparació amb la resta dels textos, sembla ser que, les antífones i proses litúrgiques, així com el poema de Ramon Berenguer IV, van ser enquadrades o afegides al manuscrit en un moment posterior, no més tard de la segona meitat del s. XII.

Sabem que el manuscrit en qüestió es trobava a l'antiga catedral de Roda d'Isàvena ja a la meitat del s. XII per les notícies que ens han arribat a través d'un inventari que molt probablement es va realitzar en motiu del trasllat de la seu rodense a Lleida l'any 1149.¹² Malgrat això, no sabem si en el moment de la realització de l'inventari el poema que centra la nostra atenció ja s'havia inserit o no al còdex. La llista de llibres menciona un exemplar de l'obra *Summum Bonum* de sant Isidor de Sevilla, la qual es troba situada després d'un Glossari i el volum de la Regla Pastoral de Gregori el Gran, formant part del conjunt de llibres que s'utilitzaven per a l'ensenyament teològic dels clergues.

¹² Actualment aquest inventari s'ha perdut, ja que estava copiat al cartulari petit de la catedral, avui desaparegut. Afortunadament va ser copiat l'any 1772 per Manuel Abad y Lasierra durant la seva visita a Roda d'Isàvena, i poc després, l'any 1785 per Jaime Pasqual, inclòs a la seva obra *Sacra Cathalonie Antiquitas Monumenta* (SCAM), BC. ms. 729, vol. VIII. f. 132v-133r. El cartulari on es conservava l'inventari degué de perdre's abans de l'any 1806, any que Jaime Villanueva va realitzar la seva visita a la catedral, ja que no parla d'aquest còdex.

El manuscrit serà un dels destacats del fons de Roda, es conservarà entre els còdexs de la catedral fins a l'actualitat, però no sempre en podem seguir la història a través de les diferents fonts documentals. No s'ha pogut localitzar aquest manuscrit entre aquells que menciona la visita pastoral conservada del segle xv;¹³ i Abad y Lasierra tampoc el menciona entre les seves anotacions manuscrites quan visita l'arxiu de la catedral, fet que ens sembla, si més no, estrany, ja que posteriorment Jaume Villanueva el descriurà extensament en el seu *Viage Literario*, copiant el fragment del poema dedicat a Ramon Berenguer IV (1851: 173). El manuscrit és mencionat anys després a l'inventari de manuscrits realitzat per Mateo de Lasala y Villanova en ocasió del trasllat del fons a l'Arxiu Capitular de Lleida l'any 1864. L'inventari especifica:

Otro codice en 8º consta de 225 fojas, cubierta de madera. Se hallan los tres libros de S. Isidoro de Summo Bono, los soliloquios de San Agustin y al fin un trozo de un poema en elogio del conde de Barcelona Ramon Berenguer IV [anotat al marge en bolígraf «s. XI»] (Inventari Lasala 1864: ACL, CM_01, ref. 8).

El manuscrit es torna a mencionar l'any 1954, quan aquest és inventariat amb altres de l'Arxiu Capitular de Lleida. Correspon a l'entrada número 3 del catàleg, on s'indiquen les mesures i la foliació.¹⁴ Les anotacions especifiquen que el llibre es troba deteriorat, assenyalant també l'arrencaament del foli 6. Acaba la descripció informant de la signatura antiga del còdex (núm. 8).

El poema laudatori dedicat a Ramon Berenguer IV ha cridat l'atenció de diversos investigadors i ha estat editat reiterades vegades. La primera i mencionada més amunt, és la reproducció que va fer J. Villanueva l'any 1806 durant la seva visita a l'antiga catedral. Aquesta edició va ser la base per a les diverses publicacions posteriors. Amb pocs anys de diferència, el poema va ser editat el 1853 per Manuel Milà i Fontanals i recollit l'any 1862 al gran monogràfic en 7 volums de José Amador Ríos (347). Ja al segle xx, Lluís Nicolau

d'Olwer el va tornar a publicar l'any 1915 (3-84) i Coll i Alentorn, l'any 1951 el va incloure a la seva obra historiogràfica (139-196), on suggereix la hipòtesi que el poema va ser realitzat a l'escriptori de Roda. El poema va ser traduït al català l'any 1955 per F. Soldevila (61-63) i li va seguir l'estudi de Dolors Porta (1960: 297-310). El poema també ha estat editat per Boix i Pociello a la seva tesi doctoral (2005: III, 747) i publicat al volum en homenatge al professor Martí de Riquer (Martínez 1988: 25-68). Recentment ha estat estudiat per Jesús Alturo Perucho (2012).

Segons Alturo Perucho, el poema dedicat a Ramon Berenguer IV és una composició realitzada a mitjans del s. XII, en el marc de la conquesta de Tortosa i Lleida. Anteriorment D. Porta havia afirmat que la composició poètica és podria situar en una data anterior al 1150, ja que no es fa al·lusió al matrimoni entre el comte Ramon Berenguer amb Peronella. Alturo Perucho està d'acord amb aquesta hipòtesi, i situa la composició del poema entre els mesos d'octubre de 1149, just després de la conquesta de Lleida, i principis de l'any 1151, data del casament de Ramon Berenguer IV. El mateix autor suggereix la possibilitat del monjo Helias com a realitzador del poema, monjo que també va realitzar la *Vita beati Raimundi Episcopi Rotensis* (ACL ms. RC_0029, f. 146v-152) pels volts de l'any 1138, però refuta aquesta hipòtesi argumentant que Helias no era canonge de Roda, sinó de Barbastre.¹⁵ Alturo i Perucho atorga l'autoria al canonge de Barcelona Poncio, notari que formava part de la comitiva del comte, determinant que aquest va compondre el poema immediatament després de la conquesta de Lleida, i que va ser copiat a Roda en una data

¹³ Concretament, l'any 1445 (*Visita pastoral a Roda*. ACL, VP_0002, f. 56-69v).

¹⁴ Aquest catàleg va ser publicat posteriorment per Castillón Cortada (1995).

¹⁵ Tal i com especifica Lorés (2015: n. 5), tradicionalment la *Vita beati Raimundi Episcopi Rotensis* es data l'any 1138, tot i que aquesta datació no està constatada documentalment. En referència a Helias, l'autora també afirma que no hi ha cap documentació que especifiqui el seu origen. Alguns investigadors asseguren que era de Barbastre (Villanueva 1851: 199), mentre que d'altres afirmen que era de Roda (De Huesca 1807: 112). Boix i Pociello (2005: I, 305) determina que aquest personatge podria ser el mateix canonge Elies que es constata a Sant Pere d'Àger, documentat entre els anys 1151 i 1176.

posterior, segons aquest «en el tránsito del siglo XII al XIII» incomplet i amb errors, ja que segons l'autor Roda no tenia escrivans amb la capacitat intel·lectual per poder elaborar aquest tipus de composicions. Aquesta deducció es contradiu amb el propi context cultural de la seu, en el qual hi havia una activitat de prou nivell i la tradició necessària com per poder realitzar aquest poema, argument sustentat per l'elaboració de les diverses cròniques anteriorment esmentades, entre elles el *Chronicon Rotense* o *Annals I* de Roda, el qual evoca la figura de Ramon Berenguer IV,¹⁶ qui es torna a repetir en l'*Alterum chronicon Rotense*. També existien les suficients referències de *Libri Artium* com per a poder realitzar composicions d'aquestes característiques.¹⁷ La hipòtesi elaborada per Alturo Perucho és vàlida en tant que fa referència a la còpia i la inclusió del poema dins del còdex miscel·lani, que sí que podria haver estat realitzat, efectivament, per un escrivà amb poca experiència, però no justifica que la composició original no pogués haver estat realitzada a Roda.

16 «Anno M^oC^oXL^oII^o Obiit Raimundus Berengarius comes barchinonensium et princeps aragonensium qui cepit Illerdam, et Fragam, et Tortosam et Siuranam cum omnibus finibus earum» (Ms. ACL_0029, f 203v). Publicat per Villanueva (1851: ap. LIX) i De La Canal (1836: ap. XXXIX).

17 A l'inventari del segle XII es mencionen alguns llibres de gramàtica i de dret canònic, tals com dos volums amb el «tractatus» de gramàtica de Donat contenint l'obra *Ars Maior*, un Glossari actualment perdut, i un exemplar del *Decretum* de Burchard de Worms (965-1025), actualment conservat a la Biblioteca Pública de Tarragona (ms. 35). També conservem testimonis de l'existència de l'obra de Priscia *De Institutiones Grammaticae*, que actualment es conserva de manera parcial entre els llibres del fons de Roda d'Isàvena a l'arxiu catedralici de Lleida (RC_Ms. RC_0001, antic R-04), concretament un fragment del llibre XVII, *De constructione uel syntaxi*. A partir de les notícies que ens han arribat dels historiadors dels segles XVII i XIX es coneix que a l'antiga catedral hi havia les obres de Virgili, concretament les *Èglogues* i l'*Eneida*, una *Ilias latina* i les *Comèdies* de Terenci. Tanmateix s'ha conservat un manuscrit amb els comentaris de les *Epístoles completes* d'Horaci en dos llibres, conjuntament amb els comentaris a les *Metamorfosis* d'Ovidi.

El poema Carmen Campidoctoris: «Gesta Roderici de Castella, qui Campi Doctor appellatur (versibus rythmicis)»

El poema *Carmen Campidoctoris* va ser copiat durant el segle XIII a Ripoll en un manuscrit miscel·lani actualment conservat a la BnF sota la cota latin 5132, inclòs als folis 79v-80v.¹⁸ És un poema realitzat a finals del s. XII i principis del XIII en honor al Cid Campeador, que narra les gestes del personatge històric del Cid i les posteriors campanyes contra els sarraïns. És un palimpsest realitzat en versos llatins ordenats per mitjà d'estrofes sàfiques, i que actualment es conserva de manera incompleta perquè les seves últimes estrofes van ser raspades i sobreescrites amb una carta realitzada després de la mort de Frederic I Barba-roja l'any 1190, data límit que es proposa per a la composició del *Carmen Campidoctoris*.¹⁹

El poema que ens ocupa ha estat objecte de nombrosos estudis i controvèrsies científiques. Alguns autors situen la composició en vida del Cid, i per tant, abans de l'any 1099 (entre els anys 1082 i 1083) i realitzada en terres catalanes, concretament a Ripoll; seria el cas d'investigadors com Roger Wright (1982, 2002 i 2005) o Juan Gil (1990). Altres investigadors com Alberto Montaner i Àngel Escobar (Montaner & Escobar 2001 i Escobar 2010) daten el poema a l'entorn dels anys 1181-1190 basant-se en la seva dependència en la *Historia Roderici* (1150), i situen la seva composició en la regió navarro-riojana.

L'historiador Ubieta Arteta ha situat l'elaboració del poema a Roda d'Isàvena i ha argumentat aquesta hipòtesi a partir de diverses premisses. Segons l'autor el poema es copia a partir d'un manuscrit anterior en lletra visigòtica, ja que el copista confon de manera reiterada la grafia *r* i la *s*, i no sap interpretar l'abreviació *-ur*. El poema, a més a més, fa referència a un títol propi de territoris de la marca, «marchio namque comes Barchinone» (vers 93), incloent juntament amb

18 Manuscrit miscel·lani i palimpsest procedent del monestir de Ripoll i datat al s. XIII. Actualment el manuscrit es pot consultar digitalment a través del portal de la BnF Gallica: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9066556x/f80.item> [consultat el 13/05/2015].

19 Sobre el seu estat fragmentari i les raspades del text, consulteu Bamford (2013).

el *comes* la denominació *marchio*, que també es troba sovint en la documentació dels monestirs ribagorçans. L'autor arriba a la conclusió que el *Carmen Campidoctoris* es va escriure a la regió de la Ribagorça, i concretament a Roda d'Isàvena, i que va ser el model per a la posterior còpia del manuscrit de Ripoll a finals del s. XI principis del s. XIII. Arteta situa el lloc d'origen a Roda ja que al començament de la composició es fa referència als personatges de la *Ilíada*: Paris, Pirro i Eneas, al·ludint al que segons l'autor era «un texto desconocido en el s. XI en la literatura peninsular» (Arteta 1981: 74). Segons Arteta, l'únic text de la *Ilíada* del s. XI de la Península es trobava a l'antiga seu episcopal ribagorçana en una versió coneguda com la *Ilias latina*.

A favor d'aquest argument caldria destacar que a cap dels inventaris conservats de biblioteques catalanes es menciona (i tampoc es conserven traces ni documentals ni físiques) la presència de la *Ilias latina* abans del segle XII. L'any 1047 a Ripoll es conservaven diversos exemplars de les obres de Virgili i de Terenci, mentre que Vic comptava també entre els seus fons amb obres de Virgili i d'Horaci. La primera menció a l'obra d'Homer la trobem a la Seu d'Urgell, corresponent a l'inventari del tresor que es realitza l'any 1147 en motiu d'una entrada important de llibres de gramàtica i d'autors clàssics, entre els quals es mencionen les obres d'Horaci, Virgili, Homer i Terenci.²⁰

Malauradament, tampoc es menciona cap obra d'Homer a l'inventari del segle XII que hem conservat de Roda d'Isàvena, tot i que sí que sabem de la presència d'aquesta obra a l'antiga catedral almenys a partir del s. XII. Tot i així no podem precisar amb exactitud la seva cronologia. En referència a l'inventari, és possible que, atès que s'està fent un llistat dels llibres que es troben al tresor (*Breve de Thesaurio Sancti Vincensii*), el manuscrit que ens ocupa estigués en aquell moment en alguna de les altres dependències de la catedral, possiblement a l'*armarium* del claustre, juntament amb altres llibres de gramàtica que tampoc són mencionats i que sabem del cert

eren per aquesta data a la seu, o bé en altres dependències, ja sigui el dormitori, el refectori o la sala capitular, indrets on també s'acostumaven a guardar els llibres.²¹ També existeix la possibilitat que el manuscrit entrés a la catedral amb posterioritat a la realització de l'inventari. El còdex que conté la *Ilíada* no es menciona tampoc a inventaris o catàlegs posteriors de Roda, com per exemple el catàleg de la visita pastoral del 1449.

A través de fonts indirectes sabem, però, que a Roda d'Isàvena es conservava una *Ilias latina* fins a època recent. En la seva visita a la catedral l'any 1772 Abad y Lasiera descriu aquesta obra, que situa, pel tipus d'escriptura, al segle XII: «Un tomo en octavo de poesias de Homero en latin supongo será una traduccion de su Celebre Iliada Griega tiene muchas notas marginales pero no hay tiempo para medir versos, la letra del Homero es del siglo 12» (f. 355). Aquesta obra també va ser consultada per Joaquin Traggia durant la seva visita a Roda l'any 1788, on especifica que veu una «Iliada en verso hexametro latino» (f. 153). Anys després, durant la seva visita a l'estiu de l'any 1806, Jaime Villanueva descriu una obra d'Homer juntament amb les *Epístoles* d'Horaci. L'autor afirma que a Roda es trobaven «Fragmentos abundantes de las epistolas de Horacio, ms. del siglo XII, y otros de Homero» (1851: 171).

Amb posterioritat, l'inventari de manuscrits que es realitza en motiu del trasllat del fons de Roda a l'arxiu catedralici de Lleida menciona un manuscrit d'Homer, tot formant una unitat amb les obres d'Horaci i Terenci. En l'entrada número 7 de l'inventari Lasala s'especifica: «Fragmentos de las ipistolas de Horacio manuscrito del siglo 12 algunos de Homero; comentarios de algunas comedias de Terencio. Consta de 17 fojas con cubiertas de pergamino» (1864: ref. 7). L'inventari de l'any 1954 torna a mencionar sota una única entrada «Horacio. Homero. Terencio. Fragmentos de sus obras» (ref. 2).

De l'anàlisi directa d'aquest còdex, encara conservat al fons manuscrit de Roda de l'Arxiu Capitular de Lleida (Ms. RC_0004, antic R-07/Castillón 2), hem pogut comprovar com les *Epis-*

²⁰ Junyent (1992: 399-400), Gros i Pujol (1991: 19-26; 2005: 101-124; 2006).

²¹ Sobre les biblioteques catedralícies medievals i el lloc on es conservaven els llibres a l'Edat Mitjana consulteu Campos et al. (2013).

toles d'Horaci es conserven senceres. Conté la totalitat dels dos llibres que formen l'obra i no es conserva en estat fragmentari com especifiquen els darrers inventaris d'època moderna. En canvi, no s'han conservat traces de la *Ilíada* d'Homer ni de les obres de Terenci reiteradament mencionades.²² Sí que s'ha pogut constatar, però, que al final del manuscrit de les *Epístoles* d'Horaci es copia un fragment dels *Accessus* que Arnulf d'Orleans va escriure juntament amb les *Allegoriae* a l'entorn del 1180 en els seus comentaris sobre les *Metamorfosis* d'Ovidi, actualment conservades en un estat molt fragmentari.²³

En conseqüència, tot i conservar mencions historiogràfiques de la presència d'un llibre d'Homer a Roda, en no conservar-se l'obra no ens podem aventurar a determinar si aquesta fou una de les fonts emprades per a la redacció del *Carmen Campidoctoris*. Per tant, no podem corroborar les afirmacions d'Ubieto Arteta, que conclou que l'obra va ser ideada per un canonge de la catedral ribagorçana. Sí que és cert, però, que Roda d'Isàvena tenia les fonts literàries suficients per a la realització d'una obra d'aquesta magnitud, la qual es basa sobretot en Virgili, Homer i fonts bíbliques, i que el perfil de l'autor encaixaria perfectament en la descripció realitzada per Escobar, el qual el defineix com:

Que escribe en latín reformado y que muestra una relativa cultura retórica y literaria, manifiesta sobre todo en su aparente utilización esporádica de los clásicos latinos y en su buen conocimiento de la fraseología bíblica, así como, según creemos, de ciertas obras hispanas del género cronístico (Escobar 2010).

No oblidem que Roda destaca com a centre creador de cròniques, i que, a banda de les con-

servades, mencionades més amunt, també han aparegut opinions científiques que atribueixen a Roda l'elaboració de la *Chronica Adelfonsi Imperatoris*. Concretament l'obra ha estat atribuïda al monjo Helias (anteriorment mencionat), l'autor de la *Vita Sancti Raimundi*, ja que s'han pogut establir comparacions de tipus formal entre ambdós textos (Canal Sánchez-Pagín 2000: 736-755). A favor d'aquesta última hipòtesi cal considerar que d'entre les diverses fonts per a la redacció de la *Chronica Adelfonsi Imperatoris* s'estableixen principalment les obres de Virgili, Horaci i Ovidi (Escobar 2013). Els dos primers autors es testimonien a la biblioteca de Roda pels voltants de la redacció d'aquesta crònica (elaborada entre el 1147-1149). A més a més, cal posar especial èmfasi en l'obra d'Ovidi. No es conserven traces documentals de l'existència de textos d'aquest autor en terres catalanes o aragoneses en aquest període excepte a Roda d'Isàvena, on hem pogut constatar a través de l'estudi i la reconstrucció detallada de la biblioteca que a finals del s. XII hi havia una còpia d'un text fent referència a les *Metamorfosis*, inserida a continuació de les *Epístoles* d'Horaci.²⁴

24 Les obres de Virgili actualment resten perdudes, conservem, però, notícies documentals que ens informen de la presència de les obres d'aquest autor a l'antiga seu episcopal. Al segle XV, en una visita pastoral de l'any 1445, se'ns informa que a l'*armarium* del claustre hi havia un «liber intitulatus liber Georgiarum» (ACL, VP_0002, f. 59v), que molt possiblement es podria identificar amb les *Geòrgiques* de Virgili. Segles després, i segons ens informa Abad y Lasiera l'any 1772, a la biblioteca de la catedral es conservaven: «Las *Eglogas* y *Eneida* de Virgilio en un tomo en quarto estrecho de bitela muy fina, la letra del siglo XII clara y perfecta, dicho se está de la pureza del verso que quizá pudiera corregir en mucho nuestras impresiones» (RAH, Fondo Abad y Lasiera, 9/5937, f. 245). L'autor, en un altre paràgraf, augmenta les obres d'aquest autor a tres, i ens especifica que les obres van ser copiades de la mà de l'escrivà Simon en un mateix volum: «El *Vigilio* bien tratado, esto es, *Eneida*, *Georgias* y *Bucolicas*. Tiene al principio de cada libro sus versos de argumento: esta integro: hai notas marginales muy buenas, es en pergamino del siglo XIII. El nombre del que lo escribió nos consta por los versos ultimos que dicen: *Explicit Eneidos toto celeberrimus orbe quem Simon scripsit correxit que liber*» (RAH, Fondo Abad y Lasiera, Cartulario mayor de Roda, Tomo 15: 9-3980, f. 354-355). El còdex que contenia aquestes obres degué desaparèixer després de la visita d'Abad y Lasiera, ja

22 J. Villanueva explica que va emportar-se un fragment de les cobertes de l'obra de Terenci datada al s. XIII, la qual estava enquadrada amb un antifonari visigòtic. El fragment es conservava a la RAH sota la signatura 9-24-6-4579. Malauradament, avui resta perdut, i tan sols es conserva una fotocòpia d'aquest, juntament amb una nota de J. Villanueva que especifica «Este fragmento de canto gótico lo rasgué de las tapas de un codice de la Igl^a de Roda». Per a més detalls consulteu Aguiló i Altés (2003: 33-50).

23 Aquest manuscrit està en vies d'estudi i serà objecte d'una futura publicació. Agraïxo a S.M. Cingolani la seva ajuda i transcripció del text.

La Cançó d'Antioquia

No podem cloure aquest breu i parcial article sobre el món literari rotense sense fer una breu referència a la *Cançó d'Antioquia*, un poema èpic en occità realitzat en 10.000 versos alexandrins sobre la primera croada. La primera còpia coneguda d'aquest poema és l'atribuïda a Roda d'Isàvena, guardada entre els papers de Jaime Villanueva sota la signatura de còdex 117 a la RAH, fons on arribà després de la seva mort, quan totes les seves notes passen a Don Ignacio Herrero abans de ser donades a l'Academia l'any 1868. El llibre apareix en una llista de Regalos de Manuscritos compilat per Pedro Sabau, en el qual s'especifica:

Poesias y poetas Lemonsines. Colección de poesias provenzales inéditas con noticia de sus autores ignorada en gran parte. Comienza por el fragmento de un poema anónimo del siglo XII sobre la primera cruzada de tierra Santa. Síguese la noticia de unos 40 poetas lemosines de los siglos XIII, XIV y XV con analisis de sus composiciones... (Noticia de las actas de la Real Academia de la Historia leída en junta publica de 7 de junio de 1868, RAH, Fondo Jaime Villanueva, tomo 9-24-6-4579).

El petit còdex en llemosí que Villanueva s'emporta de l'arxiu i que està dipositat a la Real Academia va ser descrit prèviament l'any 1772 per Abad y Lasierra durant la seva visita a Roda. L'autor especifica:

Otro libro muy chiquito en octavo de letra del siglo XII escrito en pergamino. Yo creo que el se acuerda de la ciencia de Gaya pues esta escrito en verso y del mismo metro que los del monje de Silos, variando el consonante de rato en rato y empezando nuevo capítulo con nueva final, como tocata de Gayeno. El idioma en que esta escrito es lemosin ó lampurdés, de suerte que con entender yo algo el catalán, entre lo menudo de la letra y el lenguaje apenas he podido sacar alguna palabra, pero no bastante à formar una idea de su contenido, solo que es relacion de alguna batalla sin poder averiguar el pasaje ni los lidiadores aunque su idioma quizá lo entenderan mejor en lenguadoc, y yo no tengo tiempo para estarme deletrando (Abad y Lasierra, Manuel, 1772: f. 351v).

que Villanueva anys després no el menciona entre els llibres que hi havia a la biblioteca, i tampoc es menciona en d'altres inventaris posteriors.

La primera edició del fragment va ser realitzada per Paul Meyer l'any 1884, però no va tenir accés al manuscrit sinó que el va treballar de manera indirecta a partir de la transcripció prèvia de Gottfried Baist i de 4 fotografies. Posteriorment Appel va fer una edició de les primeres 195 línies del text (1930: VI, 33-36).

No trobarem cap altre edició crítica del text fins a l'any 1976, quan Edward Greenan fa una edició del text per la seva tesi doctoral. Restaura varies línies i versos omesos per Meyer, i data el ms. al 1115, tot i que les hipòtesis per la seva datació no són fermes, ja que considera el text sencer (sent un fragment) i omet les relacions que manté el text amb la tradició de les antigues croades franceses o la *Gran Conquesta de Ultramar*. L'any 1994 Ángel Gómez Moreno va fer una nova edició de les primeres 5 stanzas del text juntament amb una traducció al castellà, incloent notes explicatives, amb poca contribució pel que fa el text i a possibles novetats.

Altres treballs sobre el poema l'han analitzat des de diferents punts de vista. Al 1954 Rita Lejeune va analitzar-lo en relació amb la tradició de les al·lusions a Roland, i va estudiar el text en el context de l'esperit de les croades occitanes. L'any 1976-78 Suzanne Duparc-Quioc va explorar la relació del poema amb la tradició de les antigues croades franceses a la seva edició de la *Chanson d'Antioche*. Des del punt de vista codicològic el manuscrit ha estat estudiat per Elisa Ruiz García, que el va incloure al seu catàleg de llibres manuscrits de la Real Academia de la Historia (1997: 525-526).

Sweetenham & Paterson al seu estudi *The «Canso d'Antiocha»: An Epic Chronicle of the First Crusade*, argumenten que el text encara als anys 2000 no disposava d'un estudi de qualitat «The text remains without a reliable critical edition or comprehensive study» (2003: 3), motiu pel qual en fan una nova edició d'estudi sobre el manuscrit, i una traducció a l'anglès. Estudien en els capítols introductoris la història textual del manuscrit i les relacions amb la tradició de l'èpica occitana i les primeres croades, emfatitzant el valor històric del fragment de Roda i explorant les seves relacions literàries. Segons les autores: «in our view the Madrid fragment represents the final extant

stage of a long and complex development of Occitan literature on the First Crusade» (2003: 17).

La *Cançó d'Antioquia* va ser copiada a Roda d'Isàvena en algun moment del segle XIII, probablement d'un original occità, tal i com destaca Sweetenham & Paterson (2003: 49). Al segle XIII Roda ja no existia com a seu episcopal, però durant aquest període la seva biblioteca i *scriptorium* encara continuaven funcionant de manera molt dinàmica, i la vida cultural a l'antiga seu era encara extensament promoguda pel bisbes lleidatans. Els primers bisbes de Lleida van ser educats a l'escola rotense, i van continuar fortament vinculats als seus orígens, tal i com demostra la seva doble titulació (*Ilerdensis et Rotenses episcopus*).²⁵ Aquests van dur a terme intervencions continuades a Roda: Guillem Pere de Roda i Lleida (1143-1177), primer bisbe de la seu restaurada l'any 1149, va dotar la canònica de Roda al 1170 i va promoure l'any següent la translació de les restes de sant Ramon de Roda al nou sepulcre de pedra instal·lat a la cripta nord de l'església.²⁶ El seu successor i deixeble Gombald de Camporells de Roda i Lleida (1192-1205) possiblement va promoure la còpia del Ms. 26 mencionat més amunt, i Berenguer d'Erill de Roda i Lleida (1205-1235), que fou el darrer bisbe en titular-se de Lleida i Roda (1205), va consagrar a Roda l'altar major dedicat a sant Vicenç el 1234, va intervenir en la realització de la portalada²⁷ i en la promoció

d'alguns dels manuscrits conservats.²⁸ Que la *Cançó d'Antioquia* fos copiada a Roda d'Isàvena al s. XIII testimonia encara la magnificència cultural i la riquesa literària d'una antiga seu que a partir del segle següent entrarà en declivi, però que conservarà en el record i la seva memòria els bells versos de creació d'antuvi que testimonien l'espendor del passat d'aquesta petita seu al bell mig dels Pirineus.

²⁵ El capítol de Roda exercirà des del principi un paper destacat en l'estructura de la restituïda catedral de Lleida: participarà en l'elecció del bisbe; alguns canonges de Roda seran part integrant del capítol de Lleida. La prerrogativa de l'elecció episcopal en pla d'igualtat va ocasionar freqüents disputes, les quals Berenguer d'Erill va intentar regular l'any 1232. L'any 1244 els vots de Roda van ser rebaixats a la tercera part, i l'any 1248 hagué d'intervenir l'autoritat pontifícia. Vegeu Lorés (2014: 209-218) i Boix i Pociello (2005: 299).

²⁶ *Traslatio Beati Raymundi ad sepulcrum lapideum* (Villanueva 1851: 309-311).

²⁷ Tal i com ha demostrat Lorés (2014), hi ha una voluntat d'incorporar la memòria de l'antiga seu ribagorçana en el nou edifici lleidatà a partir de la presència de trets en la topografia i en la iconografia de la nova catedral de Lleida, tal i com demostra per exemple el culte a sant Antoni, al qual Berenguer d'Erill va instituir i dotar d'una capella, culte que procedia de Roda,

promogut pel bisbe sant Ramon, qui li havia dedicat un altar i havia instituit aquesta festa a la seu ribagorçana.

²⁸ Específicament el ms. ACL RC_0035, en el qual s'inclou l'escut dels Erill (f. 1), cosa que n'evidencia el seu comitent.

Bibliografia citada i fonts documentals

1445. *Visita pastoral a Roda*. ACL, VP_0002, f. 56-69v.
1864. *Inventari Lasala*, ACL, CM_01.
1954. *Inventari dels còdex de Roda*, ACL, Carpetas 23, 2 i 3.
- ABAD Y LASIERRA, Manuel, 1772: RAH, Fondo Abad y Lasierra, 9/5937. Cartulario mayor de Roda, tomo 15, 9-398o.
- AGUILÓ I ALTÉS, F. X., 2003: «El retall testimonial d'un full d'antifoner visigòtic (s. x-xi) procedent de l'antic arxiu de la Seu de Roda d'Isàvena (Madrid, Acadèmia de la Història, Ms. 9/4579)», *Miscel·lània litúrgica catalana*, 33-50.
- ALTURO I PERUCHO, Jesús, 2012: «De nuevo sobre el Carmen in laudem Raimundi Berengarii IV del manuscrito 31 de Roda (olim 8)», *Anuario de Estudios Medievales*, 42/2, 469-478.
- AMADOR RÍOS, J. 1862: *Historia crítica de la literatura española*, vol. 2, Madrid.
- APPEL, Carl, 1930: *Provenzalische Chrestomathie*, vol. VI, Leipzig.
- Ars Sacra 2001: *Ars Sacra, Seu Nova de Lleida, Els tresors artístics de la Catedral de Lleida*, Lleida: Ajuntament de Lleida.
- BAMFORD, Heather, 2013: «El Poema de Almería y el Carmen Campidoctoris desde su condición fragmentaria», e-Spania. *Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 15, <http://e-spania.revues.org/22215> [consultat el 13/05/2015].
- BARRAU-DIHIGO, Louis, 1921: «Note sur le codex de Meyà», *Revue des Bibliothèques*, 30/31, 37-56.
- BOIX I POCIELLO, J. C., 2005: «Ribagorça a l'alta edat mitjana», tesi doctoral, Departament de Geografia i Història. Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- BOLLANDISTES, 1701: *Acta Sanctorum Iunii* Tomus III, vol. V, París-Roma.
- CAMPOS SÁNCHEZ-BORDONA, María Dolores; Eduardo CARRERO SANTAMARÍA; Ana SUÁREZ GONZÁLEZ; María Dolores TEJEIRA PABLOS, 2013: *Librerías Catedralicias: Un espacio del saber en la Edad Media y Moderna*, León: Universidad de León, Servicio de Publicaciones-Universidad de Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico.
- CANAL SÁNCHEZ-PAGÍN, Jose María, 2000: «Elias, Canónigo Rotense, posible autor de la Chronica Adefonsi Imperatoris», *Anuario de Estudios Medievales*, 30/2, 736-755.
- CASTILLÓN CORTADA, Francisco, 1995: «Catálogo del archivo de la Catedral de Lérida. Fondos de Roda de Isábena», *Aragonia Sacra: Revista de Investigación*, 9, 133-192.
- CINGOLANI, Stefano Maria, 2012: *Els annals de la família rivipullense i les genealogies de Pallars - Ribagorça*, València: Universitat de València («Monuments d'Història de la Corona d'Aragó», III).
- COLL I ALENTORN, M., 1951-1952: «La historiografia de Catalunya en el període primitiu», *Estudis Romànics*, 3, 139-196.
- D'ABADAL, Ramon, 1955: «Els comtats del Pallars i la Ribagorça», *Catalunya Carolíngia*, vol. III, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [ed. facsímil de 2007].
- DE HUESCA, Ramon, 1807: *Teatro histórico de las iglesias de Aragón*. IX. *De las iglesias catedrales y Diócesis de Roda y Barbastro*, Saragossa.
- DE LA CANAL, Fr José, 1836: *España Sagrada, de las Santas Iglesias de Lérida, Roda y Barbastro en su estado antiguo*, Madrid: Real Academia de la Historia.
- DÍAZ Y DÍAZ, M. C., 1959: *Index scriptorum Latinorum Medii Aevi Hispanorum*, Madrid: CSIC, Patronato Menéndez Pelayo.
- DUFOUR, J., 2007: «Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102)», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 20, 13-48.
- DUPARC-QUIOC, Suzanne, 1979: *La Chanson d'Antioche*, 2 vols, París.
- ESCOBAR, Ángel, 2010: «La lengua del Carmen Campidoctoris», e-Spania. *Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 10, <http://e-spania.revues.org/20042> [consultat el 13/05/2015].
- ESCOBAR, Ángel, 2013: «La materia clásica y sus accesos en la España medieval: el ejemplo de la Chronica Adefonsi Imperatoris», e-Spania. *Revue interdisciplinaire d'études hispaniques médiévales et modernes*, 15, <http://e-spania.revues.org/22240> [consultat el 13/05/2015].
- GALTIER MARTÍ, Fernando, 1981: *Ribagorza, condado independiente*, Saragossa: Libros Pórtico.
- GARCÍA VILLADA, Zacarías, 1928: «El códice de Roda recuperado», *Revista de Filología Española*, XV, 113-130.
- GIL, Juan, 1990: «Carmen Campidoctoris», eds. Emma Falque, Juan Gil i Antonio Maya, *Chronica Hispana saeculi XII, Corpus Christianorum, Continuatio Medievalis*, LXXI, Pars I, Turnhout: Brepols.
- GRAU QUIROGA, Nuria, 2010: *Roda de Isábena en los siglos x-xiii. La documentación episcopal y del cabildo*

- catedralicio, Saragossa: Institución Fernando el Católico (CSIC), Diputación de Zaragoza.
- GREENAN, Edward, 1976: «The Canso d'Antiocha: a critical edition and philological study», tesi doctoral, Catholic University of America, Studies in Romance Languages and Literatures, series 125, microfilm series 59.
- GÓMEZ MORENO, Ángel, 1994: «Una nueva edición de la Cansó d'Antiochia», *Revista de Literatura Medieval*, 6, 9-42.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants, 1991: «Els Textos d'ensenyament en l'escola catedralícia de Vic al segle XII», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-IX)*, 24, 19-26.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants, 2005: «La Biblioteca de la Catedral de La Seu d'Urgell als segles X-XII» *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26, 101-124.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants (dir.), 2006: *La biblioteca episcopal de Vic, un patrimoni bibliogràfic d'onze segles*, Vic: Biblioteca Episcopal, Patronat d'Estudis Osonencs.
- GROS I PUJOL, Miquel dels Sants, 2007: «L'inventari de l'antiga biblioteca de la catedral de Roda d'Isàvena», *Revista Catalana de Teologia*, 2, 339-356.
- JANINI, Jose, 1980: *Manuscritos Litúrgicos de las Bibliotecas de España*. Vol. II. Burgos: Ediciones Aldecoa.
- JUNYENT, E, 1992: *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. Anscari M. Mundó, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 399-400.
- LACARRA, J.M., 1945: «Textos Navarros del códice de Roda», *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, 1, Saragossa.
- LEJEUNE, Rita, 1954: «Une allusion méconnue à une chanson de Roland», *Romania*, 75, 145-64.
- LEJEUNE, Rita, 1969: «L'espérít de croisade dans l'épopée occitane», *Cahiers de Fanjeaux*, 4, 143-73.
- LORÉS, Imma, 2014: «From Roda de Ribagorça to Lleida (XIth-XIIIth centuries): artistic and liturgical transfers between displaced episcopal sees», *Hortus Artium Medievalium*, 20, 209-218.
- LORÉS, Imma, 2015: «Hagiography and memory: the use of Bishop Saint Ramon of Roda in the thirteenth century», *Hortus Artium Medievalium*, 21, 579-594.
- MARTÍNEZ, S. 1988: «Épica románica en Cataluña. Reliquias de una tradición latina», *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, vol. IV, Barcelona: Quaderns Crema, 25-68.
- MEYER, Paul, 1884: «Fragment d'une Chanson d'Antioche en Provençal», *Archives de l'Orient latin*, 2, 467-509.
- MILÀ I FONTANALS, M., 1853: *Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos*, Barcelona: Narciso Ramírez.
- MONTANER, Alberto & Ángel ESCOBAR, (eds.), 2001: *Carmen Campidoctoris o poema latino del Campeador*, Madrid: España Nuevo Milenio.
- NICOLAU D'OLWER, L. 1915-1920: «L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 6, 3-84.
- PASQUAL, Jaime, 1785: *Sacra Cathaloniae Antiquitas Monumenta*, (SCAM), BC. ms. 729, vol. VIII, f. 132v-133r.
- PORTA VÁZQUEZ, D., 1960: «El Poema de Roda en honor de Ramon Berenguer IV», *Argensola, Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 44, 297-310.
- RUIZ GARCÍA, Elisa, 1997: *Catálogo de la sección de Códices*, Madrid: Real Academia de la Historia.
- SERRANO Y SANZ, 1912: *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorça hasta la muerte de Sancho Garcés III (año 1035)*, Madrid: Junta para ampliación de estudios e investigaciones científicas. Centro de Estudios Históricos.
- SOLDEVILA, F. 1955: *Ramon Berenguer IV el Sant*, Barcelona: Barcino.
- SWEETENHAM, Carol & Linda M. PATERSON (ed. i trad.), 2003: *The «Canso d'Antiocha»: An Epic Chronicle of the First Crusade*. Aldershot and Burlington: Ashgate Publishing.
- TRAGGIA, Joaquin, 1788: Colección/Fondo Joaquín Traggia. RAH. 9-5226, tomo 8.
- UBIETO ARTETA, A., 1957: «El origen ilderdense de la sede de Roda-Barbastro», *Ilerda*, 20-21, 325-337.
- UBIETO ARTETA, A., 1981: «Historia de Aragón», *Literatura Medieval I*, Saragossa: Anubar Ediciones.
- VALLS-TABERNER, Ferran, 1920: «Les Genealogies de Roda o de Meyà», *Discursos de la Reial Academia de Bones Lletres*, Barcelona.
- VALLS-TABERNER, Ferran, 1927: «Una antiga relació històrica Ribagorçana», *Estudis Universitaris Catalans*, 12, 458-459.
- VALLS-TABERNER, Fernando, 1961: *Obras selectas*, vol IV, Madrid-Barcelona: CSIC, Escuela de Estudios Medievales.

VILLANUEVA, Jaime, 1851: *Viage literario a las Iglesias de España, viage á Gerona y á Roda*, vol. XV, Madrid: Real Academia de la Historia.

WRIGHT, Roger, 1982: *Late Latin and Early Romance in Spain and Carolingian France*, Liverpool: Francis Cairns.

WRIGHT, Roger, 2002: *A sociophilological study of late Latin*, Turnhout: Brepols.

WRIGHT, Roger, 2005: «The language and composition of the *Carmen Campi Doctoris*», eds. Manuel Cecilio Díaz y Díaz i José Manuel De Bustamante, *Poesía latina medieval (siglos v-xv) - Actas del IV Congreso del «Internationales Mittellateinerkomitee» (Santiago de Compostela, 12-15 de septiembre de 2002)*, Florencia: SISMEL-Edizioni del Galluzzo, 483-93.

Claustre de Roda d'Isàvena, vista general (foto: Immaculada Lorés).